

PÄIHTEET JA VALISTUS

KARI HIPPI

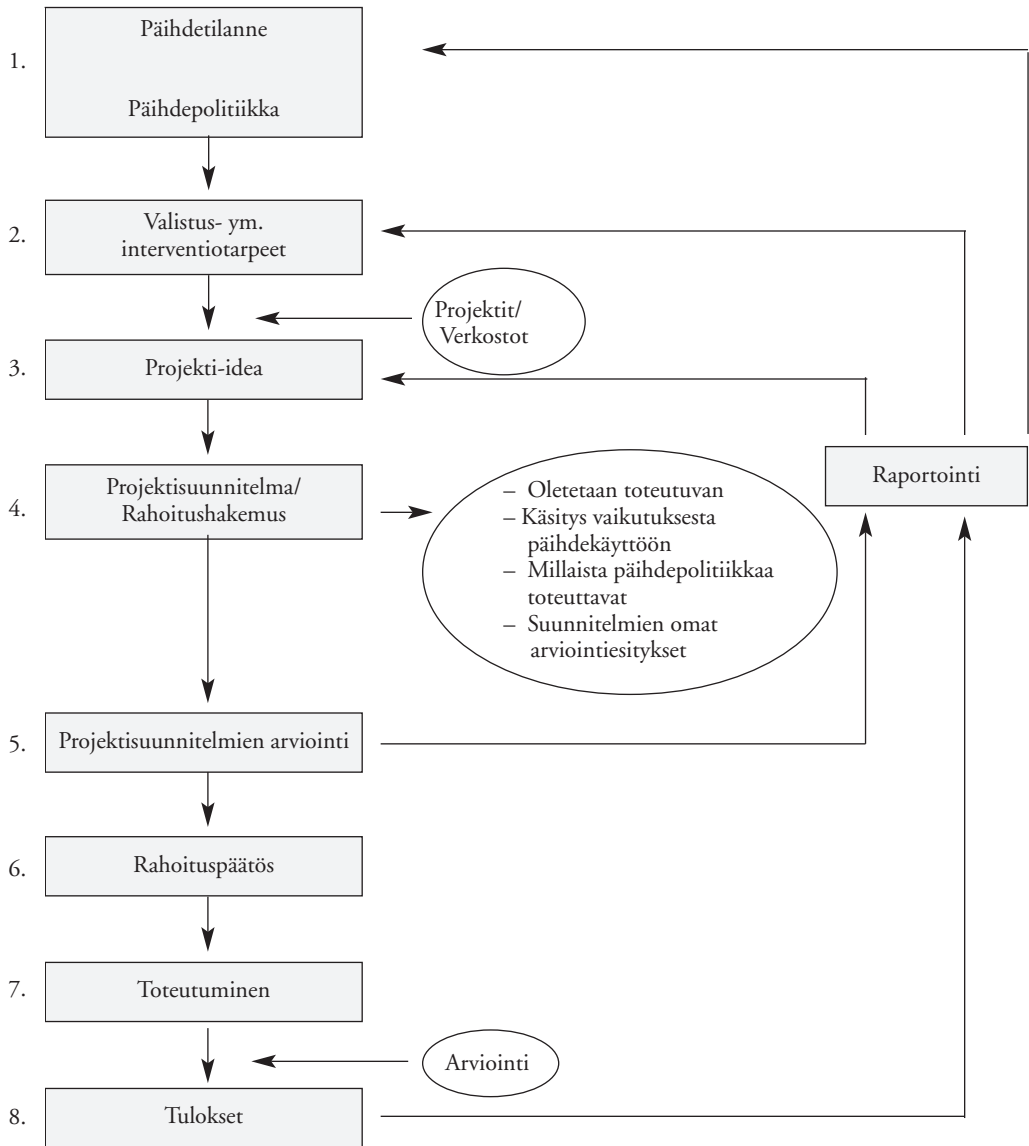
Päihde- ja huumevalistuksen tarpeellisuudesta ja oikeutuksesta on alettu käydä vilkasta keskustelua viime vuosina. Alan asiantuntijoiden piirissä usko valistuksen tehoon laskee nopeasti. Useissa kansainvälisissä tutkimuksissa on jäänyt osoittamatta valistusprojektien kyky vähentää päihteiden käyttöä. Vaikka valistuksen tehosta ei ole saatu juuri minkäänlaista näyttöä, maailmalla ja meillä Suomessa toteutetaan yhä kampanjoita, joiden tehoa ei edes tutkita, eikä edes voida tutkia. Kampanjointi ja valistus ovat niin merkittäviä maiden ehkäisystrategioissa, että kampanjointiin sijoittamalla poliitikot ja virkamiehet voivat osoittaa olevansa huolestuneita ja tekevänsä jotain asian hyväksi. Lisäksi valistuksella ei voida selvästi osoittaa saavutettua hyötyä kustannus-hyöty-periaatteella, ja näin voidaan kysyä, onko valistukselle oikeutusta ja tarvetta. Siksi valistuksen suhteen olisi aluksi arvioitava tavoitteet, arvot, etiikka ja sisältö ja vasta sen jälkeen se, miten valistus olisi tulevaisuudessa järjestettävä. (Soikkeli 1998, 357–365; Hippi 2001, 131.) Eräät kansainväliset päihdevalistusprojektit antavat viitteitä, että tuloksellisina päihdevalistushankkeina voidaan pitää sellaisia, jotka ovat kohdistuneet nuoria ympäröiviin aikuisiin, kuten vanhempiin, opettajiin ja kerhojen ohjaajiin. Lisäksi kouluissa pitäisi antaa useita aiheeseen pureutuvia oppitunteja, jos halutaan saada aikaan jotain positiivista tulosta. Yhden tunnin valistukset katoavat saman tien, ja valistuksella herätetään vain kiinnostusta ja prosesseja, joita kukaan ei kontrolloi, vaan nuoret alkavat kenties kuunnella kokeenempia tovereitaan. Valistus saattaa tehotta suureen enemmistöön, joka ei koskaan kokeile huumeita, mutta ei kokeilijoihin. (Rimpelä 1999.) Näin ollen tietoa voidaan jakaa – se ei ole ongelma. Mutta – tarvitaan näyttöä ja tutkimusta siitä, millainen tieto voi vaikuttaa ja millaisiin ryhmiin. On olemassa tutkimuksia, joissa on todettu kohderyhmän tiedontason (esimerkiksi alkoholista) lisääntyneen, mutta käyttäytyminen (alkoholin käyttö) ei ole muuttunut. (Ks. mm. Valli 1998.)

Raha-automaattiyhdistys ja sosiaali- ja terveysministeriö rahoittivat 35 päihdevalistusprojektia vuonna 1998. Rahaa nämä 35 projektia saivat yhteensä noin 5 miljoonaa markkaa. Tutkimukseni otokseksi valitsin juuri näiden kahden rahoittajatahon rahoittamat projektisuunnitelmat, koska molemmille on laadittava samansisältöiset rahoitushakemukset, jolloin niistä saatavat tiedot olivat yhtenäiset. Oheisen päihdevalistusprojektien vaiheiden toimintakehyskaavion (kaavio 1) mukaan tutkimusta ja niistä raportointia tarvitaan jo projektien suunnitelmista. Suunnitelmien pohjalta tehdään rahoituspäätöksiä ja kun saadaan tietoa, millaisia projekteja suunnitelmat toteuttavat, kuinka laadukkaita projekteja toteutetaan suunnitelmien pohjalta ja mitä asioita jatkossa tulisi ottaa huomioon projektien rahoituspäätöksiä tehtäessä, niin suunnitelmien tutkimus antaa pohjaa tällaiselle tiedon tarpeelle.

PROJEKTISUUNNITELMIEN LAATU

Projektien laadun mittaaminen on monessa suhteessa ongelmallista: millä mittarilla mitataan, mitä arviointiin vaikuttaa se, että on monenlaisia ja -kokoisia projekteja, ja pitäisikö projektien laatua mitata ainoastaan sen mukaan, kuinka hyviä vaikutuksia ne ovat saaneet aikaan päihteiden käytön vähentämisessä. Kun viimeksi mainitun asian mittaaminen on mahdotonta ex ante -tutkimustiedon puuttuessa, jäljelle jäi ainoastaan projektisuunnitelmien laadun mittaaminen jonkin työkalun avulla. Alun perin tarkoitukseni oli kehittää nelikenttäanalyysi, jonka avulla olisin luokitellut projektisuunnitelmat joidenkin ominaisuuksien mukaan. Päädyin kuitenkin EMCDDA:n (Euroopan huumeseurantakeskus) laatimien huumeprojektien ohjeiston käyttöön (Kröger & al. 1998). Ohjeistossa on ns. hyvälle huumeprojektille asetetut vaatimukset ja ohjeisto sisältää sellaisia projektien yleisominaisuuksia, joita voidaan odottaa olevan jokaisessa projektissa. Laadin ohjeistosta sovelluksen ja pisteytin jokaisen projektisuunni-

Kaavio 1. Päihdevalistusprojektien vaiheiden toimintakehys

telman laatimani sovelluksen mukaan pistetaulukolla 1–10. Projektien laittaminen saman asteikkoarvioinnin piiriin voi olla sikäli vaarallista, että projektit ovat erilaisia resurssien osalta ja niillä on erilaisia tarkoituksiperiä ja tavoitteita (primääripreventio, sekundääripreventio, ammattilaisten valmiuksien lisääminen ym.). Toisaalta tällaista arviointia puolustaa ja perustelee se, että olipa projekti millainen tahansa, ”hyvällä projektilla” tulee olla eräät peruselementit, jotta siihen käytettyjä varoja ja resursseja voidaan perustella. Nämä kymmenen käyttämäni projektiominaisuut-

ta olivat seuraavat: 1. oliko ongelma tiedostettu ja oliko ongelman laatu kuvailtu, 2. oliko ongelman laajuudesta selvitys, 3. oliko pohdittu tai perusteltu, millaiset interventiot ylipäättään voisivat vaikuttaa, 4. oliko kohderyhmä määritelty, 5. oliko selvitetty, voiko sanoma saavuttaa kohteensa, 6. oliko perusteltu, onko vastaaventyypinen toiminta tuottanut tulosta aikaisemmin, 7. uskottiinko itse, että väliintulo on tehokasta, ja millä perusteella, 8. oliko määritelty arviointiresurssien tarve, 9. oliko arvioinnista suunnitelmaa ja 10. oliko tiedostettu tulosarvioinnin tarve.

Projektisuunnitelmia voidaan arvioida esimerkiksi niin, että 9–10-pisteiset saavat arvosanan kiitettävä, 7–8-pisteiset arvosanan tyydyttävä, 5–6-pisteiset arvosanan välttävä ja 0–4-pisteiset arvosanan ”hylätty”. EMCDDA:n asteikon mukaan kiitettävän tai tyydyttävän arvosanan projektisuunnitelmia ei ole yhtään ja välttävän arvosanan projekteja on yhteensä kymmenen, joista niukasti välttäviä (5 pistettä) on kaksi kolmasosaa (seitsemän) ja ”hyvin välttäviä” (6 pistettä) vain kolme. Jos lasketaan näihin välttäviin projektisuunnitelmiin käytetty rahamäärä, se on yhteensä 1 515 000 markkaa eli vajaa kolmannes koko noin 5 miljoonan markan rahoituserästä. Mikäli mukaan otetaan vain kuuden pisteen kolme projektisuunnitelmaa, niihin käytetty rahamäärä on 335 000 markkaa eli noin 7 prosenttia kokonaissummasta. Tämän perusteella voidaan oikeutetusti esittää kysymys, olisiko yli yhdeksänkymmentä prosenttia päihdevalistusprojekteihin myönnettyistä varoista voitu käyttää johonkin muuhun tai jotenkin muuten päihdetyöhön ja ennaltaehkäisyyn.

Projektisuunnitelmien pisteytyksestä voi todeta, että rahallisesti suuri projekti ei automaattisesti merkitse sitä, että projektisuunnitelma olisi saanut korkeammat laatupisteet kuin pienemmän rahoituksen saanut. Välttävän arvosanan (5–6 pistettä) suunnitelmista (N = 10) kahdeksan (80 %) oli 100 000 mk tai enemmän rahaa saanutta. Kaikkein heikoimmat pisteet (2–3 pistettä) saaneiden projektisuunnitelmien (N = 12) joukossa oli kuusi (50 %) yli 100 000 mk saanutta projektia. Rahallisesti kaikkein suurimmista (yli 200 000 mk) projektisuunnitelmista (N = 13) välttävän arvosanan (5–6 pistettä) suunnitelmia oli neljä (31 %) ja heikoimmat pisteet (2–3 pistettä) saaneita viisi (38 %). Nimenomaan kaikkein suurimpien projektisuunnitelmien pisteytystä verrattaessa voi todeta, ettei rahoituksen suuruus merkitse automaattisesti korkeita tai alhaisia laatupisteitä. Pienistä (alle 100 000 mk) projektisuunnitelmista (N = 13) välttävän arvosanan (5–6 pistettä) suunnitelmia oli kaksi (15 %) ja heikoimmat pisteet (2–3 pistettä) saaneita kuusi (46 %). Rahoituksen saamiseen on saattanut vaikuttaa myös hakijan tunnettuisuus alalla tai se, että projekti on jatkoa jo aikaisemmin alkaneelle projektille.

Taulukossa 1 projektisuunnitelmat on jaoteltu toteuttajan, rahoituksen, rahoittajan, pääkohderyhmän, päihteiden, toiminnan, tavoitteen, tuo-

toksen, arvioinnin ja arviointimetodin mukaan. Taulukosta ilmenee kunkin jaotellutavan mukaan projektien lukumäärä sekä niiden määrällinen ja rahallinen prosenttijakauma. Rahoituksesta lähes puolet menee suuriin (250 000 mk >) projekteihin ja suurimpaan yksittäiseen kohderyhmään, ammattihenkilöstöön, tai sen kautta johonkin kohderyhmään. Projektisuunnitelmissa päihteitä ei yleensä ole tarkkaan jaoteltu, vaan niissä puhutaan vain päihteistä yleensä (64,8 %). Toiminnallisesti suurin ryhmä (86,4 %) on erilaisten koulutus- ja valistustilaisuuksien järjestäminen, ja tuotokseksi suunnitelmissa yleisimmin (89,0 %) mainitaan raportti, kurssi tai työryhmä.

STM rahoitti Stakesin kautta kuntien projekteja 1 225 000 markalla (13 projektia) ja TEK:n kautta yhdistyksien projekteja 1 152 000 markalla (11 projektia). RAY rahoitti yhdistysten projekteja 2 560 000 markalla (11 projektia). Yhdistykset voivat saada päihdevalistusprojekteihinsa rahoitusta siis kahta kautta: STM:ltä (TEK:n kautta) ja RAY:ltä. Yhdistysten osuus päihdevalistusprojektien toteuttajina onkin rahana mitattuna kaksi kolmasosaa (75,2 %) ja lukumääräisesti runsas puolet. Erot määrällisissä ja prosentuaalisissa jakaumissa johtuvat siitä, että RAY näyttää valinneen vain harvoja rahoituskohteita, mutta panostaa niiden rahoittamiseen keskimäärin huomattavasti enemmän kuin STM. Yhdistysten tukemisen korostumisesta kertoo myös se, että niiden projektit eivät ilmeisesti olisi toteutuneet ilman ulkopuolista rahoittajaa. Kuntien voidaan katsoa olevan velvollisia tekemään päihdevalistustyötä sekä primääri- että sekundääritasolla myös ilman ulkopuolista rahoittajaa.

STM:n rahoitus painottuu selvästi pienempien projektien rahoitukseen, sillä STM rahoittaa kaikki (9) pienet (10 000–50 000 mk) projektit ja 90 prosenttia pienehköistä (60 000–100 000 mk) projekteista. Näin ollen STM:n rahoittamista 24 projektista kahdeksantoista (75 %) kuuluu pieniin tai pienehköihin. STM:n osuus suurista tai keskisuurista projekteista on vain kuusi projektia (25 %), mutta rahamäärän osuus on noin puolet (1 265 000 mk). RAY:n panostus suuriin ja keskisuuriin projekteihin näkyy siinä, että sen rahoittamista yhdestätoista projektista kymmenen kuului suuriin tai keskisuuriin projekteihin, joihin se käytti päihdevalistusprojektiavustuksistaan 2 460 000 mk (96 %). RAY:n rahoitus projektia kohden on siis huomattavasti suurempi (keskim. 232 000 mk/projekti) kuin

Taulukko 1. Projektisuunnitelmien perusjaottelua

Jaotteluperuste	lkkm	%	mk	%
Toteuttaja				
– Kunnalliset	13	37,1	1 225 000	24,8
– Yhdistykset	22	62,9	3 712 000	75,2
Rahoitus				
– 10 000 – 50 000 mk	9	25,7	342 000	6,9
– 60 000 – 100 000 mk	10	28,6	870 000	17,7
– 150 000 – 200 000 mk	7	20,0	1 315 000	26,6
– 250 000 – 300 000 mk	9	25,7	2 410 000	48,8
Rahoittaja				
– STM (Stakes)	13	37,0	1 225 000	24,8
– STM (TEK)	11	31,5	1 152 000	23,3
– RAY	11	31,5	2 560 000	51,9
Kohderyhmä				
– 8–18-vuotiaat	9	25,7	1 150 000	23,3
– Alle 30-vuotiaat	1	2,9	100 000	2,0
– Nuorten perheet/vanhemmat	2	5,8	350 000	7,2
– Oppilaat/opettajat	2	5,8	110 000	2,2
– Syrjäytymisvaarassa/päihdeperheet	6	17,1	650 000	13,1
– Ammattihenkilöstön kautta	9	25,7	1 297 000	26,2
– Erikoiskohderyhmät	4	11,4	730 000	14,8
– Suuri yleisö	2	5,8	550 000	11,2
Päihde				
– Huumeet	3	8,6	312 000	6,3
– Alkoholi	3	8,6	500 000	10,2
– Alkoholi, huumeet, sekakäyttö	4	11,4	570 000	11,5
– Riippuvuusongelma/syrjäyt.vaaara	2	5,8	250 000	5,1
– Päihteet yleensä jaottelematta	22	62,9	3 205 000	64,8
– Päihteet, lääkkeet, tupakka	1	2,9	100 000	2,1
Toiminta				
– Tiedottaminen	4	11,4	570 000	11,5
– Painotuotteet	1	2,9	30 000	0,7
– Valistus-, koulutus- ym. tilaisuudet	29	82,9	4 267 000	86,4
– Hoivatila	1	2,9	70 000	1,4
Tavoite				
– Tiedottamalla ennaltaehkäisy	9	25,7	1 460 000	29,6
– Koulutus	13	37,0	1 602 000	32,4
– Sosiaalistaminen, haittojen ehkäisy	9	25,7	1 595 000	32,3
– Painotuotteet, erilliskampanjat	4	11,4	280 000	5,7
Tuotos				
– Raportit, kurssit, työryhmät	31	88,6	4 397 000	89,0
– Valistusaineistot	1	2,9	20 000	0,4
– Päihteiden käytön vähentäminen	3	8,6	520 000	10,6
Arviointi				
– Itsearviointi	19	54,3	2 595 000	52,6
– Itse + ulkopuolinen	13	37,0	1 900 000	38,5
– Ulkopuolinen tutkimus	2	5,8	430 000	8,7
– Ei suunnitelmaa	1	2,9	12 000	0,2
Arviointimetodi				
– Työ- ja palauteryhmät	13	37,0	1 570 000	31,8
– Työryhmä + kyselylomake	1	2,9	300 000	6,1
– Kyselylomakkeet + haastattelut	4	11,4	430 000	8,7
– Kyselylomakkeet + raportit	5	14,3	880 000	17,8
– Raportit	6	17,1	750 000	15,2
– Tutkimusraportit	5	14,3	995 000	20,2
– Ei arviointia	1	2,9	12 000	0,2

STM:n (keskim. 99 000 mk/projekti). STM:n linja näyttää olevan se, että puolet rahoista keskitetään muutamaa suuren projektiin ja toinen puoli jaetaan usealle pienelle tai pienehkölle projektille. STM:n kuuden keskisuuren tai suuren projektin joukossa on sekä yhdistys- että kunnallissektorille myönnettyä rahoitusta.

PROJEKTIEIEN KOHDERYHMÄT

Projektisuunnitelmien suurimpana kohderyhmänä markkamääräisesti on moninainen alan ammattihenkilöstö (26,2 %), jonka työvalmiuksia pyritään kehittämään erilaisella koulutuksella, eli päihdeongelman tai sen syntymisen ja haittojen vähentämistä pyritään kanavoimaan ammattihenkilöstön kautta. Vajaa neljännes (23,3 %) projekteista kohdistuu suoraan nuoriin, alle 18-vuotiaisiin. Lisäksi opettajien ja perheiden kautta tai perheitä tukemalla pyritään vaikuttamaan nuorten päihteiden käyttöön tai elämänhallinnan lisäämiseen lähes yhtä suurella panoksella (yht. 22,5 %). Muita kohderyhmiä (yht. 28 %) ovat eräät erityiskohderyhmät.

Usko siihen, että aikuiset ja erityisesti ammattihenkilöstö ovat avainasemassa, kun vaikutetaan nuorten päihteiden käyttöön tai puututaan ongelmien ratkaisemiseen, on vahva. Kyseessä ovat erilaiset koulutustautumiset kohtaamaan päihdeongelmainen tai hänen läheisensä. Ilmeisesti tämä ammattihenkilöstön osuus ei niinkään tarkoita ennalta ehkäisevän työn tekemistä, vaan jo ongelmien auttamista eli haittojen minimoimista.

Eryityskohderyhmät, joihin vaikuttamista voidaan kutsua täsmävalistukseksi tai -vaikuttamiseksi, saavat kokonaismäärärahoista kolmanneksi eniten eli 730 000 mk (14,8 %) ja tästä summasta suurimman projektirahan (250 000 mk) saa romanien päihdevalistusprojekti, joka on kolmanneksi (34 %) koko erityiskohderyhmän osuudesta. Syrjäytymisvaarassa oleviin nuoriin ja päihdeperheisiin kohdistuu neljänneksi eniten rahaa, 650 000 mk, mikä on 13 prosenttia kokonaissummasta.

Päihteidenkäyttötutkimusten (ks. mm. Kontula 1997; Hibell & al. 1997) mukaan Suomessa nuorten suurin päihdeongelma on alkoholi sekä alkoholin ja lääkkeiden sekakäyttö. Päihteiden käytön mukaan ajateltuna päihdevalistuksen pitäisi kohdentua erityisesti alkoholiin sekä alkoholin ja lääkkeiden sekakäyttöön ja jälkimmäisessä

ryhmässä erityisesti tyttöihin. Kysyntää olisi siis tutkimuksien mukaan projektille, joka kohdentuisi tyttöihin ja nuoriin naisiin ja kertoisi erityisesti yhteiskäytön ongelmista. Yhtään tällaista projektisuunnitelmaa ei kuitenkaan rahoitusta saaneiden joukossa ollut. Projekteissa alkoholiin keskittyviä oli 10,2 prosenttia, ryhmässä ”alkoholi, huumeet ja sekakäyttö” 11,5 prosenttia sekä ryhmässä ”päihteet, lääkkeet ja tupakka” 2,1 prosenttia (yht. 23,8 %). Tosin ryhmä ”päihteet yleensä” oli suurin, 64,8 prosenttia, joten tähän ryhmään kuuluu projekteja, joissa yleensä puhutaan kaikista päihteistä ja niiden yhteiskäytöstäkin.

Projektisuunnitelmat olivat pääsääntöisesti yleisiä päihdevalistusprojekteja, sillä valtaosa – 22 projektia (63 %) – valistaa vain päihteistä yleensä, niitä tarkemmin jaotteleematta. Nämä ”yleisprojektit” saivat markkamääräisesti vastaavan osuuden, 3 205 000 mk (65 %). Pelkkien huumevalistusprojektisuunnitelmien osuus (kolme projektia) on rahallisestikin vain vajaa kymmenesosa (312 000 mk) yleisprojekteista. Tämä tuntuu vähäiseltä verrattuna siihen, miten paljon huumeista tätä nykyä puhutaan. Tietysti useimmissa yleisprojekteissa huumeet ovat yhtenä osana, ja ne liitetään osaksi koko päihdevalistusta. Alkoholi, huumeet ja sekakäyttö -ryhmään kuuluu neljä projektia ja niiden rahallinen arvo on 570 000 mk (11,5 %). Suomen kannalta suurimpaan ongelmaan, alkoholiin sekä alkoholin ja lääkkeiden sekakäyttöön, kohdistuu määrärahoista yhteensäkin vain viidennes (22 %) eli 1 070 000 mk.

Projektisuunnitelmat voidaan jakaa karkeasti neljään pääryhmään sen mukaan, mikä on mainittu niiden päätoimintamuodoksi. Ammatti-ihmistien koulutukseen kohdistuu viidennes (20 %) ja rahana mitattuna neljännes (25,5 %) projekteista. Ne ovat käytännössä erilaisia kurseja ja koulutustilaisuuksia, joissa alalla toimiville pyritään antamaan entistä paremmat valmiudet päihdeongelman ja -ongelmaisen kohtaamiseen ja oikeaan hoitoon ohjaamiseen. Monialainen yhteistoiminta on toimintana lähes puolessa (45,7 %) projekteista ja saa rahana mitattuna runsaan kolmanneksen (37,1 %) ja on eri tahojen välistä yhteistyötä ja yhteistyön tiivistämistä. Se voi olla yhtä hyvin eri viranomaisten välistä kuin viranomaisten ja perheiden, nuorten ja vanhempien välistä keskinäistä yhteistyötä. Kolmanneksi (28,6 %) ja 33,9 %) projektisuunnitelmista on nuorten valistamista ja nuorille järjestettyä ryhmätoimintaa,

jonka perinteisesti voidaan katsoa olevan päihdevalistuksen ensisijaista toimintaa.

Projektisuunnitelmissa esitetään tuotoksiksi sellaisia asioita, joita voidaan pitää välituotoksina tai -tuloksina. On selvää, että jos projektin tuloksena on ryhmätoiminnan, informaation, valistuksen, keskustelun tai ammattivalmiuksien tuottaminen, nämä asiat eivät välttämättä vähennä päihdeiden ja huumeiden käyttöä. Projektien tuloksien luettelot ovatkin usein toimintatapoja. Projektisuunnitelmista puuttuvat perustelut, miksi juuri näillä keinoin ja toimintatavoin uskotaan päästävän lopulliseen tavoitteeseen, päihdeiden käytön vähentämiseen.

Projektisuunnitelmien toiminta on yleensä erilaisten valistus- ja koulutustilaisuuksien järjestämistä: valtaosa – 29 projektia (83 %) – ilmoittaa toiminnan sellaiseksi, ja rahallisesti – 4 267 000 mk – se jakautuu lähes samalla tavalla (86 %). Seuraavaksi suurin ryhmä on tiedottaminen: tiedotusprojekteja on neljä ja niiden rahallinen osuus on 570 000 mk (11 %). Tiedottamiseen voidaan lisätä vielä yksi pieni projekti (30 000 mk), joka toimintamuotona on painotuotteen aikaansaaminen. Näin ollen tiedottamisen osuudeksi voidaan laskea 600 000 mk, mikä sekään ei ole kuin 12 prosenttia kokonaisuudesta. Pelkästään tiedottamalla vaikuttamiseen ei näytä uskottavan, vaan tehokkaampana pidetään sellaisten tilaisuuksien järjestämistä, joissa on mahdollisuus henkilökohtaisempaan kanssakäymiseen. Myös eri tilaisuudet voitaisiin tietysti laskea tiedottamiseen kuuluviksi, koska ne ovat usein tiedotus- ja valistustilaisuuksia. Konkreettisia toimintatapoja projektisuunnitelmissa (frekvenssit suluissa) ovat muun muassa valistus- ja koulutustoiminta (20), toiminta-, tapaamis- ja työryhmät (19), verkostoyhteistyö (8), huumevalistustyön mallien esittely (2) ja nuorisotilan ylläpito (1).

PROJEKTIEIEN TAVOITTEET JA TOIMINNAN ARVIOINTI

Tavoitteiden mukaan projektisuunnitelmat jakautuvat selvästi kolmeen pääryhmään. Kun ryhmät ”tiedottamalla ennaltaehkäisy” (29,6 %) ja ”painotuotteet ja erilliskampanjat” (5,7 %) katsotaan kuuluviksi samaan kategoriaan, tulee sen osuudeksi yhteensä 35,3 prosenttia. ”Koulutuksen” osuus on 32,4 prosenttia ja ”sosiaalistamisen ja haittojen ehkäisy” 32,3 prosenttia. Nuorten päihdeiden käytön ennaltaehkäisy mainitaan ta-

voitteena neljässä projektissa (11,4 %) ja alan ammatti-ihmisten kouluttaminen sekä yhteistoiminta- ja ennaltaehkäisytyötapojen kehittäminen yhteensä 29 projektissa (82,8 %). Sosiaalistaminen, vanhempien tukeminen ja haittojen ehkäisy mainitaan 20 projektissa (57,1 %). Jälkimmäinen ryhmä käsittää nimenomaan nuorten kerhoja tai nuorten ja vanhempien yhteisiä kokoontumisia.

Seuraavat tavoitteet (ilmaantuvuuskerrat suluissa) ilmenivät yksittäisissä projektisuunnitelmissa: yhteistoiminta- ja ennalta ehkäisevien työtapojen kehittäminen (17), syrjäytymisen ja päihdehaittojen ehkäisy/vähentäminen (12), alan ammatti-ihmisten kouluttaminen (12), elämäntaitotaitojen (sosiaalistamisen) ja vanhempien tukeminen (8), eri kohderyhmien informointi päihdeiden käytön seurauksista (6), nuorten päihdeiden käytön ennaltaehkäisy (4) ja mahdollisuus tilannearviointiin (1).

Tavoitteen mukaan eriteltyinä projektisuunnitelmista paljastuu, että pääideaa eli päihdeiden käytön ja kokeilujen ehkäisyä ja vähentämistä ei ole yleisesti kirjattu projektisuunnitelman konkreettiseksi päätavoitteeksi, vaikka sen tulisi olla kaikkien valistusprojektien perusta haittojen vähentämisen lisäksi. Jos ennaltaehkäisy ja päihdekasvatus luettaisiin tällaisiksi, näihin ryhmiin kuuluu yhteensä 22 projektia (63 %) ja niihin käytetään rahaa samassa suhteessa eli yhteensä 3 062 000 mk (62 %). Päihdekasvatus tietysti välillisesti tähtää päihdeiden käytön vähentämiseen ja siihen, ettei niitä edes alettaisi kokeilla, mutta päihdekasvatus sinänsä voidaan luokitella välitavoitteeksi tai menetelmäksi, jolla lopulliseen tavoitteeseen päästään. Itsestään selvää on, ettei pelkkä valistuksen jakaminen missään muodossa automaattisesti takaa toivottua lopputulosta eli päihdeiden käytön vähentymistä.

Haittojen vähentäminen, ehkäisy ja syrjäytymisen ehkäisy ovat tavoitteena yhdeksällä projektilla (26 %) ja rahallinen osuus – 1 595 000 mk – on prosentuaalisesti tätä suurempi (32 %). Tähän ryhmään kuuluvat projektit toimivat jo sekundääriprevention alueella, eivätkä siis selkeästi kuulu valistusprojektien piiriin. Näin laskien kolmannes päihdevalistusrahoista kuuluisi oikeammin korjaavaa päihdetyötä tekevään lohkoon. Verrattaessa projektisuunnitelmien tekijöiden itsensä ilmoittamia tuotoksia tavoitteisiin käy ilmi, että ainoastaan 10,6 prosenttia projektisuunnitelmista ilmoitti projektin tuotokseksi päihtei-

den käytön vähentämisen. Projektien tavoitteissa oli yksistään ”tiedottamalla ennaltaehkäisyyn” osuudeltaan 29,6 prosenttia ja ”sosiaalistaminen, haittojen ehkäisy ja koulutus” yhteensä 64,7 prosenttia. Tuotoksissa korostuvat raporttien, kursien sekä työ- ja toimintaryhmien suuri osuus (89,0 %) ja valistusaineistojen vähäisyys (0,4 %).

Kun jokaisen projektin tuotoksena pitäisi olla päihteiden käytön ennaltaehkäisy (vähentäminen) ja haittojen minimointi, niin erilaiset tuotoksiksi projekteissa mainitut asiat (raportit, työryhmät, verkostoyhteistyö, painotuotteet ym.) ovat projektien välittömiä tuotoksia ja työkaluja toteuttamaan lopputuotteenaan sitä lopullista tavoitetta eli ennaltaehkäisyä, päihteiden käytön vähentämistä ja haittojen minimoimista. Projekteissa näkyvä tuotosajattelu toteuttaa sitä Markku Soikkelin (1998) ajatusta, että ”kampanjointi ja valistus ovat niin korkealla maiden ehkäisystrategioissa ja näin kampanjointiin sijoittamalla poliitikot ja virkamiehet voivat osoittaa olevansa huolestuneita ja tekevänsä jotain asian hyväksi”. Toisaalta on realistista todeta projektien tuotoksissa se, mitä projektin on tarkoitus konkreettisesti tuottaa ja aikaansaada, eikä esittää epärealistisia tavoitteita (esimerkiksi päihteiden käytön vähentäminen), ellei muutosta todella pystytä validisti mittaamaan. Valistuksen pitäisi tehdä ihmisille selväksi, että vallitsevista elintavoista aiheutuvia yhteiskunnallisia ongelmia voidaan korjata vain yhteiskunnallisen toiminnan kautta. Lisäksi valistuksen pitäisi pystyä laajentamaan yksilöiden näkemystä heidän omien elintapojensa seurauksista, jotka vaikuttavat ja kohdistuvat heihin itseensä, lähiympäristöön tai koko yhteiskuntaan. Näin valistus voisi muokata ihmisten käyttäytymistä ja sen motiiviperustaa ja johtaa elintapojen muuttumiseen. (Partanen 1987, 8.)

Suurin osa (20) projekteista on sellaisia, jotka ovat alkaneet (useimmiten vuotta aikaisemmin eli 1997) ja ilmoittavat suunnitelmissaan projektien jatkuvan vuoteen 2000 tai toistaiseksi. Projektien jatkumiseen täytyy tietysti suhtautua sillä varauksella, että ne saavat jostain rahoitusta, mutta suunnitteilla projektien jatkaminen kuitenkin on. Alkavia uusia projekteja oli yksitoista, joista kuusi oli suunniteltu vuotta pidemmäksi ja viisi vuodeksi 1998. Neljä projektia oli sellaisia, jotka olivat alkaneet jo aikaisemmin ja jotka ilmoitettiin päättyvän kyseisenä vuonna. Rahoitusta näyttäisi olevan helpompi saada pitkäkestoiselle projektille, joka on jo meneillään, eli näyttöä pro-

jektin toimivuudesta on. Projektien päätyyppi onkin näiden suunnitelmien mukaan useamman vuoden kestävä, sillä vain viisi rahoitusta saanutta projektia on vuoden mittaisia.

Arvioinnissa toteutetaan yleisimmin itsearviointia, mikä pääsääntöisesti tarkoittaa toteuttavan projektiryhmän tai sen valitseman erillisryhmän tuottamaa raporttia tai muuta palautetta kyselyn, haastattelun tms. muodossa. Itsearviointiin turvautuu 19 projektia (54 %) ja jos projekteja katsotaan markkamääräisesti tämän jaotteen mukaan, osuus on lähes sama (53 %). Pelkästään ulkopuolisen tekemä arviointi kuuluu vain yhteen keskisuureen ja yhteen suureen projektiin, joiden rahoitus on yhteensä 430 000 mk (9 %).

Arviointimeteista yleisimpiä ovat työ- ja palauteryhmät, jotka arvioivat projektin toimintaa ja sen onnistumista. Tämä metodi on käytössä 13 projektisuunnitelmassa (37 %), ja markkamääräisestäkin tarkasteltuna tämän ryhmän osuus on ylivoimaisesti suurin – 1 570 000 mk (32 %). Neljä seuraavaksi yleisintä arviointimethodia (kyselylomakkeet, haastattelut ja työryhmät, kyselylomakkeet ja raportit, raportit sekä tutkimusraportit) ovat lähes tasasuuria ja niiden yhteenlaskettu osuus on 21 projektia (60 %) ja 3 355 000 mk (68 %).

POHDINTA JA JOHTOPÄÄTÖKSET

Tutkimukseni päätarkoituksena oli antaa kokonaiskuva maamme päihdevalistusprojekteista käyttäen hyväksi 35 projektin rahoitushakemusia otoksena. Koska kyseessä on projektisuunnitelmien tutkimus, se ei anna välttämättä todellista kuvaa projektien praktiikasta. Projekteista rahoitushakemuksissa annettu kuva on mieluummin projektia ”kaunistelevalle” kuin vähättelevä. Retoriikassahan pyritään muun muassa asian vakuutteluun ja uskottavaksi tekemiseen. Onhan rahoituksen saamiseksi tehtävä mahdollisen vakuuttavan ja vaikuttavan näköinen projekti ”paperilla”. Näin ollen rahoitushakemusten pohjalta tehty projektien arviointi ei anna ainakaan liian heikkoa kuvaa projekteista. Toinen puoli empiriaosaa ovat tehdyt analyysit projektien toimintatavoista, tavoitteista, kohderyhmistä ym. Nämä on kirjattu niin tarkasti, kuin ne hakemuspapereista ovat olleet luettavissa.

Tutkimukseni yhtenä päätuloksena oli, ettei

päihdevalistusprojektien tehosta tai vaikuttavuudesta päihteen käyttöön voi saada näyttöä, koska projekteja toteutetaan ilman, että ennen projektin alkua olisi tutkittu ongelman laatu ja laajuus. Jos tällainen ongelmatutkimus tehtäisiin, mitä projektisuunnitelmat eivät edes luvanneet, projektin päättymisen jälkeen, vaikuttavuudesta ei voitaisi saada näyttöä vertailuaineiston (ex ante -tutkimuksen) puuttuessa. Vaikuttavuustutkimuksen puuttumisesta ei voi suoraan tehdä sellaista johtopäätöstä, että kaikki valistus menisi hukkaan: saattaahan jollakin projektilla olla halutunlaisia vaikutuksia, mutta niitä ei ole pystytty mittaamaan eikä tutkimillani projekteilla mitausta ole edes mahdollista tehdä. Luonnollisesti erityyppiset interventiot voivat vaikuttaa päihteen käyttöön, mutta tutkimuksessani tarkasteltiin päihdevalistusprojektien nimen alla kulkevia perinteisiä hankesuunnitelmia. Täysin alan ulkopuolelta tullutta projektisuunnitelmien tutkijaa hämmästytti, että melkoinen osa päihdevalistusprojekteista on ainakin suunnitelmien mukaan puhtaasti alalla työskentelevien ammatti-ihmisten jatkokoulutusta, lähinnä valmiuksien lisäämistä ongelmaisten kohtaamiseen. Voihan näilläkin olla tavoitteena päihdevalistuksen eteenpäin vieminen, mutta käsittäkseni jatkokoulutusmäärärahat pitäisi erottaa omaksi lohkokseen pois yleisen päihdevalistusmomentin alta.

Kansainvälisten tutkimusten mukaan tulokselliset päihdehankkeet ovat kohdistuneet nuoria ympäröiviin aikuisiin, kuten vanhempiin, opettajiin ja kerhojen ohjaajiin. Lisäksi, jos kouluissa halutaan saada jotain aikaan, oppitunteja tulisi pitää useita. ”Yhden tunnin valistukset katoavat saman tien ja valistuksella herätetään vain kiinnostusta ja prosesseja, joita kukaan ei kontrolloi. Nuoret alkavat kenties kuunnella kokeneempia tovereitaan. Valistus saattaa purra suureen enemmistöön, joka ei koskaan kokeile huumeita, mutta ei kokeilijoihin”. (Rimpelä 1999.) Ilmeisen puutteellista on myös se tieto, mitä ja millaista valistusta kohderyhmä haluaa, ja tieto (esimerkiksi aineiden käyttäjiltä) siitä, mikä olisi oikea valistustoimien kohderyhmä ja millaista tietoa kaivataan ja missä vaiheessa, sillä ehkäisevän päihdetyön ajoitus ja kohdistus oikeanikäisiin on tärkeätä (ks. myös Jaatinen 2000). USA:ssa tehdyt tutkimukset – jo 1970-luvulla – päätyvät varsin yksiselitteisesti osoittamaan, että yksittäisillä kampanjoilla ei näytä olevan tai on hyvin vähän välitöntä vaikutusta ihmisten päihteenkäyttötapo-

hin (Virtanen 1987, 13). Pertti Hemánus (1987, 26) puolestaan arvelee, että olisiko ainoa mahdollisuus vähentää päihteen käyttöä sillä, että yhteiskunta tehtäisiin niin hyväksi, ettei ihmisillä olisi syytä tai tarvetta paeta todellisuutta päihteen avulla. ”Mutta tämä tietenkin saattaa olla vielä epärealistisempi idea kuin valistus.”

Runsas määrä pelkästään STM:n ja RAY:n rahoittamia projekteja ja vielä moninkertainen määrä projektirahoitushakemuksia vuosittain osoittavat, että tarvetta ja halua päihdevalistukseen on olemassa. Kuitenkin projekteista voi tulkita, että osa niistä toteutetaan siksi, että ongelman olemassaolo tiedetään ja halutaan näyttää jotain tehtävän ongelman takia, jos rahaa saadaan. Suuri ammattihenkilöstöön kohdistuvien projektien määrä osoittaa, että päihde- ja huumeongelmat ovat tämän päivän todellisuutta ja niiden kohtaamisissa tarvitaan lisätietoa ja -taitoa.

Jos realiteettina pidetään sitä, ettei yksikään projekti ole pystynyt osoittamaan pätevien tutkimusten avulla, että päihdevalistusprojekteista on toivottua hyötyä, ja jos valistusprojektien toteuttamisessa pitäisi noudattaa EMCDDA:n projektiohjeita, tämän tutkimuksen lopputoteamuksen voi kärjistää siten, että nykyisen kaltaiset perinteiset päihdevalistusprojektit voitaisiin lopettaa kokonaan. Niiden tehosta ja tuloksista ei ole näyttöä ulkomailla eikä kotimaassa, ja tarkastellut projektit vastaavat rahoitushakemusten mukaan heikosti EMCDDA:n hyvälle projekteille asettamia vaatimuksia. Voidaan myös olettaa, että rahoitusta haettaessa hakemuksissa ei ainakaan vähätellä toimintaa ja haluttuja tuloksia ja tuotoksia, joten käytännössä projektit tuskin lienevät hakemusretoriikkaa laadukkaampia.

Jos ja kun päihdevalistukseen edelleenkin käytetään resursseja, projektien tulisi täyttää eräät yleisesti hyväksytyt laatuvaatimukset. Niiden kohderyhmien tulisi olla sellaisia, joihin todennäköisimmin voidaan eri tutkimusten mukaan vaikuttaa tai jotka ovat tutkimusten mukaan kaikkein ongelmallisimpia. Lisäksi olisi mietittävä, mistä päihdeistä aiheutuvat suurimmat ongelmat, ja otettava valistus- ja interventiokohteiksi nämä päihdeet. Jotta jokaisen projektin ei tarvitsisi lähteä liikkeelle aivan nollopisteestä, olisi muitten projektien opin oltava jonkin keskitetyn järjestelmän avulla helposti kaikkien saatavilla. Kaikkien projektien tulisi esittää myös lopputuotostavoite eikä ainoastaan projektin aikana tehtävä välituotos.

Tulevaisuuden kannalta merkittävää apua toisi, jos toteutettaisiin yksi malliprojekti, jossa olisi hyvältä projektilta vaadittavat elementit lähtötilanteen kartoittamisesta lopputuloksen arviointiin. Tähän kuuluisi luonnollisena osana erillinen arviointiryhmä, joka olisi osana projektia ja pystyy seuraamaan projektin toteutusta sekä sitä, mitä ympäröivässä yhteisössä tapahtuu muuta sellaista, mikä voi jollain tavalla vaikuttaa päihteiden käytön muuttumiseen. Valtakunnallista vuosien mittaista projektia tarvittaisiin mielestäni toteuttamaan sitä huumausainepolitiikan osaa, jossa valistustoiminnan tehostamisen uskotaan vaikuttavan aineiden käyttöön. Yksittäiset, alueelliset ja lyhytkestoiset projektit eivät nähdäkseni millään voi tuottaa sellaista hyötyä, joka näkyisi valtakunnallisesti huumausaineiden käyttötilastoissa – varsinkaan, kun maassamme ei ole rekisteriä, joka keräisi tiedot kaikista alan projekteista ja tallentaisi niistä saadut opit ja kokemukset tulevien projektien käyttöön.

Suomessa on päihteistä ja huumeista tietoa lukuisissa eri paikoissa. Sitä on esimerkiksi sosiaali-

ja terveysministeriössä, Stakesissa, Terveyden edistämisen keskuksessa, A-klinikkasäätiössä, yliopistoissa, hoitotyötä tekevissä instansseissa, lääninhallituksissa, kunnissa, poliisilla sekä alan järjestöissä ja yhdistyksissä. Aineiden käyttäjiä, omaisia, opettajia ja tiedotusvälineitä palvelisi kuitenkin myrkytyskeskusta vastaava valtakunnallinen huume- ja päihdetietokeskus, joka pitäisi ajan tasalla huumeisiin ja päihteisiin liittyvät perustiedot: tiedot aineiden ominaisuuksista ja tunnistettavuuksista sekä tiedot käyttäjämääristä, Suomen hoitopaikoista, alalla toimivista vapaaehtoisjärjestöistä ja viranomaisista, rikostilastoista, valistusprojekteista, alan asiantuntijoista ja luennoitsijoista sekä auttavista puhelimista. Tällainen huume- ja päihdetietokeskus voisi tarjota konkreettista apua esimerkiksi käyttäjän huolestuneelle omaiselle, joka ei hädissään tiedä, mihin olisi otettava ensikontakti, tai tiedotusvälineen edustajalle, joka ei löydä eri instansseista oikeaa tietoa tai oikeaa asiantuntijaa, vaan turvautuu aina poliisiviranomaisen lausuntoon, kuten usein väitetään.

KIRJALLISUUS

Hemánus, Pertti: Alkoholi, valistus ja kampanjat. Teoksessa: Hemánus, Pertti & Partanen, Juha & Virtanen, Matti (toim.): Virittävyyden ongelma. Tampereen yliopiston tiedotusopin laitos, julkaisuja sarja C 8/1987. Tampere: Tampereen yliopisto, 1987

Hibell, Björn & Andersson, Barbro & Bjarnason, Thorodddur & Kokkevi, Anna & Morgan, Mark & Narusk, Anu: The 1995 ESPAD report. The European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs. Alcohol and Other Drugs Use Among Students in 26 European Countries. Stockholm: Modin Tryck AB, 1997

Hippi, Kari: Päihdevalistusprojektisuunnitelmien arviointia. STM:n ja RAY:n vuonna 1998 rahoittamat projektit. Lisensiaatintutkimus. Turun yliopisto, sosiaalipolitiikan laitos, 2001

Jaatinen, Jaana: Viattomuuden tarinoita. Nuoret päihdekulutturinsa kuvaajina. Raportteja 251. Saarijärvi: Stakes, 2000

Kontula, Osmo: Huumeet Suomessa 1990-luvulla. Sosiaali- ja terveysministeriön monisteita 1997: 27. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, 1997

Kröger, Christoph & Winter, Heike & Shaw, Rose: EMCDDA: Ehkäisevän päihdetyön arviointiohjeet. München: IFT Institut für Therapieforchung, 1998

Partanen, Juha: Teesejä valistuksesta. Teoksessa: Hemánus, Pertti & Partanen, Juha & Virtanen, Matti (toim.): Virittävyyden ongelma. Tampereen yliopiston tiedotusopin laitos, julkaisuja sarja C 9/1987. Tampere: Tampereen yliopisto, 1987

Rimpelä, Matti: Huumevalistus saattaa olla enemmän haitaksi kuin hyödyksi. Helsingin Sanomat 29.1.1999

Soikkeli, Markku: Onko huumevalistus lopetettava vai aloitettava. Yhteiskuntapolitiikka 63 (1998): 4, 357–365

Valli, Raine: Koulun alkoholikasvatus keskioluen vähittäismyynnin vapautuessa. Acta Universitatis Lapponiensis 16. Rovaniemi: Lapin yliopisto, 1998

Virtanen, Matti: Miten arvioida valistuksen vaikutuksia. Teoksessa: Hemánus, Pertti & Partanen, Juha & Virtanen, Matti (toim.): Virittävyyden ongelma. Tampereen yliopiston tiedotusopin laitos, julkaisuja sarja C 9/1987. Tampere: Tampereen yliopisto, 1987.